

Likeverd – grunnlaget for vekst og utvikling¹

Vigdis I. Lysne

Følelsane – kjernen i det sanne sjølv

Charles Darwin var den første som kom fram til at visse former for kjensleuttrykk er universelle. Dette er eit synspunkt som etter kvart har fått brei oppslutning frå psykologisk hald², og det er for ein stor del semje om at affektane har både eit biologisk og eit psykologisk grunnlag. Ein opererer med omkring 9 grunnaffektar (i tre kategoriar), som alle kan variere i intensitet frå mild til intensiv. Dette er: Positive: velbehag/ekstase (glede) og interesse/iver. Nøytrale: forbausning/forundring. Negative: sinne/raseri, frykt/redsle (angst), tristheit/fortvilning (sorg), avsmak/avsky og skam/audmjuking. Det er blitt foreslått at understimulering/apati (lede) skal føyast til lista.

I den først tida brukar barnet følelsane for å tolke opplevingane sine. Eller, sagt på ein annan måte: den første tida er følelsane opplevingane. Men tenking og følelse står i eit gjensidig forhold til kvarandre, og vil etter kvart vekselverke i den prosessen der barnet utviklar seg. Den to-delinga som psykolog Jon Mønsen m.fl. (1986) gjer når det gjeld den psykologiske utviklinga er her informativ. Dette er for det første utviklinga av *det sosiale sjølv* – som består av rollemønster som kulturen og omgjevnadene sosialiserer oss inn i. Og for det andre *det sanne sjølv* – som refererer til individets forhold til egne opplevingar. Med ”sanne” meiner Mønsen å vise til at nokre former for opplevingar er meir ekte eller personlege enn andre. Han hevdar vidare at kjernen i det sanne sjølv er *følelsane*.

¹ Dette er den andre av to artikler som tematisk henger sammen. Den første artikkelen ble trykt i *Barn* nr 3, 2002 (red.).

² Mønsen (1986), m.fl. og Tomkins (sjå f.eks. Havensköld, L./Mothander, P.R. 1999).

Det sosiale sjølv er altså dei rollar ein lærer i den kulturen ein lever, medan følelsane er kjernen i det sanne sjølv. Følelsane dannar slik kjernen i det ein djupast sett er. Det skiljet Jesper Juul³ gjer mellom *sjølvtilitt* og *sjølvfølelse* kan setjast inn i denne ramma. Sjølvtilitten refererer til det sosiale sjølv, altså til ferdigheit som å gå på ski, rekne, bake – ting ein er flink, eller mindre flink, til. Sjølvfølelsen refererer til det sanne sjølv og går difor djupare. Den er knytt til sjølve opplevinga ein har av seg sjølv, åleine og i samhandling med andre – den grunnleggande opplevinga av å vere verdfull, eller mindre verdfull. Sjølvfølelsen dannar slik sjølve fundamentet i det livet ein har. Ein god sjølvfølelse vil vere det nødvendige, men ikkje alltid tilstrekkelege, grunnlaget for eit godt liv. Ein dårleg sjølvfølelse vil på same måte danne grunnlaget for eit dårleg liv – ettersom det ikkje hjelper det minste å ha mange pengar eller å vere flink til alt mogeleg dersom ein i botnen føler seg meir eller mindre verdilaus.

Medan sjølvfølelsen er knytt til den opplevinga ein har av eigen verdi, er *menneskeverdet*⁴ knytt til den verdi ein objektivt sett har, i kraft av å vere menneske. Menneskeverdet kan ein verken gjere seg fortent til eller ekskludere seg frå⁵. Menneskeverdet får ein i voggegåve – sjølvfølelsen vert danna gjennom dei relasjonane ein har med menneska rundt seg.

³ 1996. Dansk familieterapeut som bygger sitt arbeid blant anna på den amerikanske sjølvpsykologen Daniel Sterns teoriar.

⁴ Det er likevel eit opplagt problem *når* dette menneskeverdet ”oppstår” så lenge ein definerer fosteret som mors ”eigedom” i minst 12 veker, og lengre dersom det er sjukt. Denne debatten skal eg late ligge, og berre slå fast at dei barna som faktisk vert fødde, i alle fall i vår kultur, får sitt menneskeverd i fødselsgåve. Barnet er ved fødselen ein person som juridisk er likeverdig ein vaksen. Mor (og/eller) far ”eig” ikkje lenger barnet og kan ikkje gjere med det kva dei vil, f.eks. drepe det ustraffa.

⁵ Dette ligg implisitt i den moral alle såkalla siviliserte land vedkjenner seg: det går ikkje an å ekskludere seg frå menneskeverdet. Sjølv ein person som har gjort forbrytingar mot menneskeheita har i ein rettsstat krav på human behandling (både i fengsel og sjukehus). Sjølv om ein kan bli dømd til døden i mange land, er det eit krav at avrettinga er omsynsfull – *hemn* er det ikkje rom for. I alle fall ikkje i det moralske grunnlaget. Kva som skjer i den verkelege verda er vel ikkje alltid i samsvar med dette. Det er f.eks. vel kjend at sigerherrane etter andre verdskrigen i mange høve gjorde like store overgrep mot uskuldige enkeltindivid som tyskarane gjorde. Det at *tysk* vart sett lik *vond* (altså: *dei andre*) gjorde dette mogeleg utan at det vart opplevd som å gå imot tillært moral.

Erfaring – eit resultat av samspelet mellom følelse og tanke

Det er nær samanheng mellom kor bevisst eit individ er om dei følelsane det har i forholdet til omgjevnadene og den evna det har til å gjere personlege erfaringar. Psykiske forstyrningar er kjenneteikna ved at den intrapsyriske strukturen ikkje lenger er i open interaksjon med omgjevnadene. Jon Mosen m.fl. (1986: 292) seier om dette:

For at denne interaksjonen skal være levende, må etter vårt syn minst to betingelser være til stede:

1. Personen må kunne la seg påvirke rent følelsesmessig.
2. Den virkningen følelsesreaksjonene har på individet må følges opp med refleksjon og begrepsdanning.

Sagt på ein annan måte: dersom ein person er fiksert i anten det følelsesmessige eller det reint refleksive – og ikkje oppfyller begge kriteria – vil han lide under manglande evne til å gjere personlege erfaringar. For å gjere ei erfaring må altså *både* følelsane og det refleksive vere involvert. Dette er viktig sett frå fleire synsvinklar.

For det første fordi erfaring altså djupast sett veks ut ifrå samspelet mellom følelse og tenking. Og dette er grunnen til at Arendts forslag til mottiltak mot vondskapen ikkje kan lukkast (del 1 av denne artikkelen: *Barn* nr. 3, 2002). *Å krevje at folk skal tenkje* legg vekta på berre den eine sida i dette samspelet – det gløymer følelsane til fordel for tenkinga. Den reine tenkinga er rett og slett ikkje nok. Dersom tenkinga skal føre til at individet gjer erfaringar så må følelsane vere involvert på lik linje med det refleksive. Dette impliserer at ein av dei viktigaste oppgåvene i relasjonar der barn inngår vil vere å hjelpe barnet å bli kjend med, og til å romme, følelsane sine. Sagt med litt andre ord: ei viktig oppgåve vil vere å hjelpe barnet å oppnå affektbevisstheit.

Når det gjeld det andre poenget vil eg peike tilbake til *vondskapens problem* (del 1). *Idealistisk vondskap* er tenking som skil ut andre menneske som *dei andre*; *dum vondskap* reflekterer i det heile ikkje i høve til andre menneske – den set seg ikkje inn i den andres stad, i kva den andre måtte føle. Begge desse typane vondskap er kjenneteikna ved at dei ikkje fyller Monsens kriteriar for erfaring: personen let seg ikkje påvirke følelsesmessig og/eller han gjer ikkje dei følelsane han har til gjenstand for refleksjon.

Eichmann uttrykte for eksempel at han syntest det var fælt at tyske soldatar vart sette til å utrydde jødar, ettersom han meinte dette ikkje kunne vere bra for dei. Han viser her evne til innleving med dei tyske gutane, men ikkje med jødane – som jo er *dei andre*. Han oppfyller med andre ord ikkje Monsens kriterium 2, over. For at noko skal kunne kallast refleksjon må visse grunnleggande føresetnadar vere oppfyllt: ein må tenkje *sjølv*, ein må kunne *setje seg i den andres stad*, og ein må tenkje *konsistent*. Eichmann bryt faktisk med alle desse tre kriteria: han tenkjer ikkje *sjølv* – men føl ordre, han set seg ikkje i den andres stad – jødens situasjon, og han tenkjer ikkje *konsistent* – etter som påstanden om at jødane er mindreverdige ikkje let seg verifisere på ein logisk haldbar måte.

Differansen mellom det ein er og det ein gjer

Barnet erobrar verda gjennom dei svar som omverda gjev det. Difor er det ikkje likegyldig korleis desse artar seg. Dersom ein ønskjer at barnet skal få god sjølvtilitt – bli ”flinkt” – skal ein rose det ofte, og med det gjere det merksam på at det er ferdigheitar som er viktig. Ønskjer ein å hjelpe barnet til å få eit avbalansert affektliv – og slik djupast sett *bli seg sjølv* – er det viktig å ”spegle” barnet med omsyn til dei affektuttrykk det viser, og lære barnet å romme desse følelsane. Det inneber for eksempel å hjelpe barnet til å finne eit uttrykk for sitt sinne som omgjevnadene også kan leve med: ”det er OK å føle sinne – men du får ikkje lov til å slå broren din!” Aggresjon er ikkje ei drift, det er ei åtferd. Og barnet treng hjelp til å sosialisere åtferda inn i akseptable former – til å utvikle det sosiale sjølv. Men det er uendeleg viktig å passe på at det sosiale sjølvet ikkje totalt overskyggar det sanne sjølv: kjenslene, sjølvfølelsen. Dersom det blir (for) viktig å vere ”flinkt” – og oppføre seg ordentleg til ei kvar tid – endar det gjerne med at ein del følelsar vert forvist: det er for eksempel oftast verken ”snilt” eller ”flinkt” å vere sint, trist eller rett og slett sur. Men det er like fullt deler av det sanne sjølv: ein er *også* slik – i tillegg til å vere morosam, hyggeleg og glad.

Differansen ligg igjen mellom *kven ein er* og *kva ein gjer*. Følelsane er det ein *er*, og må difor i størst mogeleg grad få utvikle seg fritt. Barnet må få hjelp til å kjenne igjen, setje namn på og romme alle følelsane. Det må samtidig få hjelp til å strukturere åtferda si – kva det *gjer*. Det er ikkje barnets sjalusi mot veslebror som er eit problem, men dei handlingar dette eventuelt gjev seg uttrykk i. Barnet må få lov til å kjenne på den vonde fø-

lelsen, den må ikkje definerast bort som uønska. Dersom barnet er sjalu er det ein del av barnets sjølv, ein del av det barnet også *er*. Å definere ”min vesle Kristian” som ein god gut – ein som ikkje er sjalu, gjev guten melding om at han ikkje er elska slik han er – sjalu – og at han difor må bli *ein annan*. Eit anna eksempel kan vere ein positiv følelse som interesse/iver. Det passar ikkje alltid like godt med ein livsbejaande, utforskande 1-åring som ”går berserk” i gamle tante Annas skåp, fulle av dyrt porselen, eller ein evig spørjande 5-åring som aldri får fyldegjerande svar på alle sin ”-kvifor det?” Men det er heller ikkje her følelsen det er noko i vegen med – utfordringa blir å late den få eit uttrykk som alle kan leve med, utan med det – i alle fall på sikt – å drepe alt initiativ i barnet. 1-åringen er det vel best å prøve å tilby andre interessante syslar som ikkje står i fare for å påføre familien interne kranglar og store utgifter. Når det gjeld 5-åringen kan løysinga ligge i å godta spørsmåla, men forklare at no passar det ikkje: ”far er trøytt”, eller ”mor vil lese avisa først”.

Det er ikkje noko galt i at barnet føler seg avvist dersom det er det faktisk blir, akkurat no. Å føle seg avvist er også ein følelse som ein må lære seg å romme, ein følelse som er ein del av den ein *er* på eit gitt tidspunkt – det er ikkje slik at verda alltid står klar for å møte dei behov ein måtte ha. Etter som barna veks til er dette viktig lærdom. Men her vil det vere viktig korleis ein set desse grensene for barnet, korleis avvisinga skjer. Eit personleg, konkret språk der ein tek ansvar for standpunktet sitt vil gje barnet forståeleg informasjon om den vaksnes ståstad, utan at barnet blir gjort ansvarleg for avvisinga – eller for den vaksne sine følelsar. Dersom far er trøytt er dette fars sak – det er ikkje barnets feil at det er slik, sjølv om barnet også må ta omsyn til det. Det er viktig å vere på vakt for den subtile, styrande kommunikasjonen som ”let det skinne gjennom” kva ein meiner – for eksempel gjennom eit velplassert sukk. I den prosessen der ein skal hjelpe barnet til å bli merksam på eigne følelsar er det viktig at den vaksne sin kommunikasjon er tydeleg og ærleg – det verbale uttrykket må samsvare med den vaksne sine kjensler.

Ros og sjølvtilit, affektbevisstheit og sjølvfølelse

Det er vanleg å meine at dersom ein berre rosar barna, fortel dei kor flinke dei er – då støttar ein opp om utviklinga i positiv lei. Men dette er ikkje nødvendigvis så enkelt, og det er det fleire grunnar til.

For det første er ros alltid ei samanlikning. Det som blir rost står alltid i forhold til noko anna, det er gjenstand for vurdering, for rangering. Utifrå dette kan ein seie at ferdigheitar kan ein rose – for desse kan ein vurdere opp mot kvarandre. Men eit menneske sin verdi skal ein prise – for dette er forhold som ikkje innbyrdes let seg samanlikne. Slik vil ros rette seg mot sjølvtiliten, og (lov)prising vil rette seg mot sjølvfølelsen – mot følelsen av verdi. Når ein er for opptatt av differensen mellom menneske og menneske imellom, når ein gjerne vil samanlikne alt, setje alt opp mot kvarandre i vurderingar om kva som er ”flinkast” og ”best”, då gløymer ein at dette ikkje er det vesentlege. Det som gjer det enkelte menneske spesielt er ikkje dei verdslege ting som kan målast og vegast, vurderast og rosast. Det spesielle ved mennesket er det unike, det individuelle, det som ein aldri kan samanlikne – men som skal setjast pris på – for det finst berre ein liten Ole.

Men vurderinga, samanlikninga, inneber også eit anna problem. Den som set seg i den stilling at han vurderer andre menneskes eigenskapar, han tek med dette Vårherres rolle. Den som seier til den andre ”no var du flink!” hevdar implisitt at han står over den andre, ettersom han sit med vurderingsnøkkelen i forhold til kva som skal til for å få nemninga ”flink”. Det er kanskje lettare å sjå kva som skjer dersom ein tenkjer seg ein kommunikasjon mellom to vaksne i staden for mellom ein vaksen og eit barn. Dei fleste vil oppleve det som svært nedlatande dersom sjefen seier: ”så flink du var!” Mest sannsynleg ville sjefen heller velje formuleringar som: ”eg sette stor pris på innsatsen din!” eller ”dette synest eg var bra!” Forskjellen ligg i at ”no var du flink!” er ei vurdering av den andre som person, medan dei andre formuleringane er ytringar av personlege meiningar: sjefen gjev *si* vurderinga av det som er gjort – men han meiner ikkje å vite noko universelt om kor vidt dette gjer den andre til flink eller i det heile kven den andre er: flink, ikkje-flink, snill... Dette er viktig, for her ligg skiljet mellom om tilbakemeldinga opplevast som ”eit klapp på skuldra”: ”Bra! Stå på!” eller heller som eit nedlatande, faderleg klapp på hovudet: ”Du er ein god gut”.

I tillegg til dette vil ei vurdering gitt i form av ros også legge føringar i forhold til kva som er viktig: det er viktig å vere flink og følgjeleg å unngå å få stampelet ikkje-flink, umogeleg, håplaus, masete... Ros legg på denne måten inn føringar om at ferdigheitar er viktigare enn følelsar, trivsel, oppleving – kort sagt: sjølvtilit og meistring er viktigare enn sjølvfølelse – viktigare enn følelsen av verdi.

Det er ikkje alltid så lett å sjå at slike talemåtar er nedlatande også overfor barn: barn er glade for ros og oppmuntring, dei likar å få høyre at

dei er flinke. Likevel gjer det stor forskjell korleis tiltalemate ein vel også – eller rettare: spesielt! – overfor barna. Lat oss tenkje oss at Erik er ”snill gut” og hjelper mor om morgonen ved å hente vottane til veslesøster. Erik blir altså vurdert og får nemninga ”snill”. Dette er noko han *er*, det er ein eigenskap ved han. Det har sjølv sagt samanheng med handlinga: at han henta vottane – men dette blir gjort til noko større enn ei vurdering av ei hending. Erik *er* ”snill gut” – og både han og mor er glade og fornøgde. Men når Erik kjem frå barnehagen den dagen er han litt sur og tverr, og vil slett ikkje gjere som mor seier. Han er ikkje-snill og får klar melding om å dette, samt beskjed om å ”vere grei”. Me ser at den eigenskapen ”snill” som Erik fekk utdelt om morgonen her vert inndregen av mor, som jo sit med makta til å fordele slike ting. Det blir uklart for guten kven han *er*, ettersom dette endrar seg gjennom dagen og frå dag til dag. Det mor gjer her er at i staden for å respondere på Eriks handlingar i situasjonane – som går på det sosiale sjølv, og på sjølvtilit – vurderer ho personlegdomen hans, kven han *er* – noko som går på det sanne sjølv og på sjølvfølelse.

Mor skal ikkje legge noko nytt til barnet, ho skal berre hjelpe fram det som er der. Og ho har ingen myndigheit eller kompetanse til å seie til barnet, eller nokon annan, kven han *er*. Det mor kan og skal gjere er å hjelpe Erik til å utvikle sitt sosiale sjølv, og det gjer ho ved å kome med sine egne, personlege tilbakemeldingar på det guten gjer: ”det var til god hjelp at du henta vottane til veslesøster!” eller: ”eg vil at du skal gå ut dersom du vil leike med den bråkete bilen”. Det sosiale sjølv er føresetnaden for at me kan leve saman som menneske – me må alle ta omsyn til kvarandre. Barn må også ta omsyn til at dei ikkje er ”åleine i verda”, at andre skal kunne leve i deira nærleik. Men å gå laus på barnets følelse av verdi når det i handling bryt med dei sosiale normene fører kanskje til betre oppførsel, men det har ein kostnad i form av tapt sjølvfølelse.

Pappa – sjå!

Når barnet i huska ropar: ”sjå, pappa!”, så vil det – nettopp – *bli sett!* Barnet ønskjer å dele opplevinga av følelsen det har med far – barnet identifiserer følelsen og gjev den eit (kroppslig) uttrykk. Barnet har ei affektbevisstheit som det gjerne vil ha bekrefta. Dersom far responderer med: ”kor flink du er til å huske!” får ikkje barnet denne bekreftinga, og eit anna fokus vert brakt inn: kan ein vere ikkje-flink til å huske? Er det eit mål å vere flink til å huske? Far vil gjerne gje jenta si positiv respons og gjer det han

har lært er bra: han rosar barnet ved å fortelje at det er flinkt. Men det far utan å vere klar over det gjer er å flytte fokuset frå opplevinga – fryden ved å huske – til ei vurdering av ferdigheit.

For å utvikle eit avbalansert affektliv må barnet få hjelp av dei nære omsorgspersonane til å gjenkjenne og setje namn på dei kjenslene det opplever. Dersom barnet får ein respons som seier f.eks.: ”å så gøy det ser ut!” vil det hjelpe barnet å setje eit namn på den fryd det føler. Responsen: ”så flink du er” gjer ikkje det same, men minner heller barnet (ofte) igjen og igjen på at det det står om er å vere dyktig. Og som me alle veit: ein er ikkje alltid dyktig. Og kva då? ”Ser far meg likevel?” ”Er mor glad i meg i alle tilfelle?” Det er ikkje opplagt for eit lite barn, like lite som det er opplagt for oss vaksne som ein gong var slike små: det er vanskeleg å behalde humøret når ein ikkje lukkast. Det er lett å bli deprimert når ein ikkje er like flink som kollegaen, ikkje har råd til like fin bil som alle andre – når ein tapar den konkurransen som samanlikninga innbyr til. Kort sagt: når flinkheita snublar er det lite sjølvfølelse å støtte seg på. Slik kan ein bryte (ytterlegare) ned sjølvfølelsen dersom den er dårleg frå før⁶: det barnet – eller den vaksne – som bygger sin følelse av verdi på flinkheit lever i stadig fare: vel var matteprøven bra den her gonga, men kven veit om det blir like lett neste gong? Det er dette fenomenet Tollak B. Sirnes (1973) peikar mot i tittelen på si bok om depresjon: *Når de beste ikke makter mer*. Det hjelper ikkje å vere ”flink”, for ikkje mange greier vere førstemann eit heilt liv – til slutt må sjølv den beste gje opp, og då ventar depresjonen bak neste hjørne: når ein ikkje greier vere bestemann i klassen lenger, når ein vert liggande sjuk og ”unyttig”, eller – om ikkje før – når alderen innhentar ein. Og om ein skulle greie å vere flink eit heilt liv – ville det vere verdt det?

Barnet leikar fordi det er gøy, ikkje for å fremme motorisk og kognitiv utvikling – det leikar ikkje for å meistre eller vere ”flink”. Jo visst er det gøy å meistre nye ting, men trykket ligg på gøy – ikkje på meistre. Det er berre interessant å meistre nye ting så lenge det er moro. Etterpå blir det plikt. Det kan vere det som umerkeleg skjer i den prosessen som startar når barnet har lært kva som gjeld og håpefullt spør ”har eg vore flink no?” når det viser fram teikninga si – og sluttar ei stund før ungdomsskuleeleven subbar uinteressert og motvillig inn skuleporten. For det er ikkje gøy på skulen. Nei, det er ikkje det – men det er mange plikter der som ”flinke barn” kan meistre. Ein del barn er skuleflinke, og nokre av desse opplever

⁶ Dersom sjølvfølelsen er god gjer det ikkje så mykje, men den blir ikkje god av seg sjølv. Ein god sjølvfølelse kan aldri utvikle seg frå sjølvtilitt – frå ferdigheit og *flinkheit*. Sjølvfølelsen veks alltid ut frå ein aksept av den ein djupast sett er.

det heilt sikkert som gøy å meistre skulefaga – dette er nok dei barna som har det best på skulen. Utfordringa ligg vel i å skape eit oppvekstmiljø som kan late også dei mindre skuleflinke barna få oppleve mest mogeleg av den kompetansegleda som er bygd på interesse og glede, ikkje på pugg og pen-sumtvang.

Det er sjølvfølelse som gjev ekte glede, ikkje sjølvtilitt. Det er sjeldan flinkheita det skortar på hjå deprimerte pasientar – det er følelsen av verdi, og evna til å glede seg over livet. Ein kan ”ha alt” og likevel vere djupt deprimert: ”eg hadde alt, men det var også alt eg hadde”. Eit perfekt sosialt sjølv er ikkje nokon vaksine mot ein dårleg sjølvfølelse – ofte er det tvert om: det kan vere freistande å prøve å halde kjensla av mindreverd på avstand ved å lukkast i det verdslege. Dette kallar Søren Kierkegaard (1982) *fortvilning*, Jon Monsen kallar det *framandgjeri* og i moderne psykiatri endar det med depresjon *når dei beste ikkje maktar meir*.

Danninga av det sosiale sjølv

Barnet treng hjelp til å danne seg eit sosialt sjølv, men dette må skje utan at det går utover det sanne sjølv: følelsane. Og kjernen i all følelsemessig oppleving er opplevinga av verdi, sjølvfølelsen. Barnet treng vegleieing i forhold til kva åtferd som er akseptabel på ulike arenaer og til ulike tider for å utvikle sine sosiale ferdigheitar på ein slik måte at både barnet og menneska i omgjevnaden kan leve godt med det. For å oppnå dette må den tilbakemeldinga barnet får i ulike samanhengar skje med respekt for barnets menneskeverd. Det inneber at barnet ikkje blir gjort til gjenstand/objekt for vurdering av sin person, men heller får personlege tilbakemeldingar omkring den spesifikke situasjonen, dei spesifikke handlingane.

Det er også svært viktig, både i ulike praktiske samanhengar og generelt, å gje barnet utvedtydige, klare meldingar om at det er verdifullt og elska som den det er – uavhengig av ”snille” og ”flinke” gjerningar. Det er ikkje gagnleg å sende barnet på rommet med beskjed om å bli der ”til du er snill” – det vil seie: dersom ein er opptatt av at barnet skal føle seg verdfull, ha sjølvrespekt – kort sagt at det skal føle at det er like mykje verdt som andre menneske. Meldinga er her: *eg er berre glad i deg når du er snill og flink – når du oppfører deg ordentleg. Du er ikkje ønska når du er ”umogeleg” – ikkje-snill, ikkje-flink*. Det er noko heilt anna å forlange at

ein type åtferd anten ikkje finn stad i det heile, eller at den berre skal gå føre seg ute eller ”på rommet”.

Barn har, på same måte som vaksne, behov for at det skal vere romslegheit i omgjevnadene. Det er etter mi meining ein menneskerett å vere sur og sint, dersom ein ikkje let det gå ut over andre. Og dersom barnet *let* sitt sinne gå ut over andre er det dei vaksne sin jobb å lære det korleis det kan unngå dette – hjelpe det å danne eit sosialt sjølv. Det er ikkje verken rimeleg, gjennomførbart eller spesielt menneskeleg å forlange at ein annan person skal vere i godt humør, ”snill” eller ”flink” til ei kvar tid – sjølv om det er snakk om ein person som enno er relativt liten av vekst.

Om bruken av kritikk

Me har sett at ros inneber ei vurdering av den andre, ei føring på kva som er viktig og ikkje-viktig og at ros vektlegg ferdigheitar framfor veren. Slik blir ros og kritikk to sider av same sak, for alt dette gjer også kritikk: den fortel kva som er uønska, den vurderer og den samanliknar. Kritikk er altså ros med negativt forteikn.

Kritikk blir av ein del vaksne brukt for å fortelje barnet kor håplaut det er, for at dette på mirakuløst vis skal få barnet til å bli ”grei”. Eit eksempel på dette er når ei mor seier til 3-åringen sin: ”no er du ei kvise igjen!”⁷ Ingen ville kunne seie noko slikt til ein annan vaksen utan å bli oppfatta som svært ubehøvla. Og dersom ein pasient i ein psykiatrisk avdeling uttalte noko slikt til ein medpasient eller til personalet ville det nok ikkje vekke positivt i vurderinga om pasienten var ferdigbehandla. Men slike kommentarar er det likevel ikkje sjeldan ein høyrer ytra til barn. Det vitnar om ein grunnleggande mangel på respekt for barnet som individ, som eit menneske med følelsar og behov. Reaksjonen på slik tilsnakk er som oftast anten at barnet sig saman under erkjenninga av si håplausheit – under børa av den dårlege sjølvfølelsen, eller det blir heilt rabiatt og endå meir av ei ”kvise” – det prøver å forsvare eigenverdet sitt samtidig som det prøver skjule for seg sjølv og andre den dårlege opplevinga som dissrespekten fører til.

Forskjellen mellom ros og kritikk er at kritikk ofte i tillegg til å vere styrande, vurderande og samanliknande, også rammar sjølvfølelsen – følelsen av verdi som person. Likevel er det ikkje gitt at ros er særleg sunnare

⁷ Eksempelet har eg sjølv høyrte.

og betre enn kritikk. Ros vert oppfatta som positivt, og det er difor lett å oversjå den enorme mogelegheita til manipulasjon, til usunne føringar, som ligg i dette. Det er til sjuande og sist liten forskjell på om barnet er driven til å bli til noko *anna enn seg sjølv* ved hjelp av ”pisk” eller ”gulrot” – barnet kan i prosessen ha gjort like mykje vald på sine egne behov, ønskje og draumar, uavhengig av kva ”metode” som er brukt. I det heile å bruke ein *metode* er farleg nær eit brot med likeverdstanten – den som har metoden har også ofte ei førestilling om at han veit kva som er best for den andre. Og ofte er denne så sterk at det å spørje den andre om kva han meiner ikkje er aktuelt. Dette blir nærast å prøve å ta Guds plass – å skape den andre i sitt bilete.

Før fire-fem år alder har barn vanskar med å stille spørsmålsteikn ved det biletet av seg sjølv som omverda tildeler det. Det inneber at barnet har vanskar med å velje seg sjølv på tvers av dei oppfatningane omverda formidlar om kven det er. Det er slik nesten ikkje til å unngå at ein som foreldre legg føringar på barnets første opplevingar av seg sjølv, og dette er det difor viktig å vere klar over. Alle menneske er sosiale vesen, og barn er i tillegg svært avhengige av dei nære omsorgspersonane. Barn vil gjerne bli likt, dei vil gjerne ha anerkjenning og aksept: kan ikkje vesle Kari bli elska som den ho *er*, så blir ho gjerne til det mor vil – viss mor så berre vil vere glad i henne.

Om å vere ”flink” – ein kommentar

Eg finn det her nødvendig å understreke at poenget sjølvsagt ikkje er å utradere orda ”flink” og ”snill” frå språket vårt. Det ville vere ei form for ”ordmagi”: dersom ein berre lærer seg andre måtar å snakke på så blir alt vel. For det første er nemninga ”flink” mange gonger heilt relevant: så lenge det dreier seg om ferdigheitar vil ”flinkheit” vere ei vurdering av desse ferdigheitene – og det er OK. For det andre er det ofte slik i eit forhold at den eine sit med meir kompetanse enn den andre, og at han i kraft av det kan vurdere den andre sine ferdigheitar som ”flinke” eller ”mindre flinke”. Det er også heilt greitt. Men poenget er at ein ikkje skal blande saman sjølvtilitt og sjølvfølelse, ein skal ikkje blande saman det sosiale sjølv og det sanne sjølv – dei sosiale roller ein har er ikkje avgjerande for kven ein *er*.

Det kan elles vere noko å tenkje på at ved skildringa av ein ven eller eit nært familiemedlem vil nok ”flink” for dei fleste kome langt ned på lista når det gjeld valet av adjektiv. Dersom ein mann seier: ”han er ein dyktig kar”, når han vert spurd om kva forhold han har til bror sin, ville eg dra

den slutning at brørne i alle fall ikkje står kvarandre veldig nær. Vurdering av verdi er ei vurdering av *kven ein djupast sett er* – og det kan ein i alle fall ikkje gjere med utgangspunkt i *ei* handling. Det kan slik vere eit tankekors dersom adjektivet ”flink” er det ein oftast grip til i skildringa av barn.

Som sagt – ordmagi fører ikkje ut av uføret: språket er fleirtydig, det kan både avsløre og dekke til. Men orda ein vel vil vere viktige fordi dei fortel noko om korleis ein tenkjer, og med det kva haldningar som ligg til grunn. Å prøve å dekke til dårlege haldningar med eit vennleg språk kan slik vere uttrykk for ein hersketeknikk – som dei seier i Kina: *haldningane dine ropar så høgt at eg kan ikkje høyre kva du seier*. Altså: eg føler meg så krenka av haldningane dine at eg høyrer ikkje dei fine orda dine. Men, den andre kan skjule seg bak at *eg sa jo berre...*

Ein kan prøve å dekke til ei nedlatande haldning ved å velje dei ”rette” orda: ”eg har stor respekt for arbeidet ditt”, eller ein kan greie å formidle oppriktig respekt ved å seie: ”eg synes de har vore flinke!” Men mi erfaring er at det blir langt færre mistydingar dersom språket står i samsvar med haldningane. Og når det gjeld barn – som treng vegleing i å utvikle sitt sosiale sjølv utan at det sanne sjølv lid overlast – er det særst viktig både kva haldningar ein har og kva ord ein vel.

Ein likeverdig relasjon – mellom sjølvstendige individ

Vekta i likeverdet ligg på respekt, og på gjensidigheit. Skal relasjonen vere likeverdig må begge deltakarane agere som individ. Dei må vere ekte personar, med følelsar og meiningar, med tankar og standpunkt. Målet er ikkje demokratisk einigheit – men likeverdig samhandling. Den vaksne som møter barnet i ein likeverdig relasjon vil lytte til barnet – han vil vere interessert i kven barnet *er*: kva det føler og opplever, kva det tenkjer og meiner. Det tyder ikkje at den vaksne vil føye barnet i eit og alt – det er ofte stort sprik mellom det barn ønskjer og det barn treng. Men like viktig er det at den vaksne også sjølv vil opptre som individ – han vil vere ein person med egne, personlege – til og med egoistiske – følelsar, meiningar og standpunkt i møte med barnet. Dette har fleire viktige implikasjonar.

I den posisjonen eg skildrar her er den vaksne klar over at han har makt over barnet – makt til bestemming og makt til påverknad. Den vaksne vil ikkje prøve å manipulere barnet til å bli einig med han ved hjelp av uli-

ke metodar – overleveringar vil ha det til at det sonen til psykologen seier når han blir bedt om å gå ut med søppelet er: ”ja, ja eg skal gå! Berre ikkje motiver meg!” Den vaksne vil heller ikkje gje sine beskjedar ovanfrå – for så å snu på hælane å gå. Likeverdet fordrar respekt for det den andre *er* – ikkje at det er einigheit om praktiske saker.

Lat oss ta utgangspunkt i følgjande dialog: Mor: ”Per, vil du gå ut med søppelet?” Per: ”Nei, eg har ikkje lyst!” Mor har fleire moglege måtar å reagere på dersom ho har eit likeverdige forhold til Per. Ho kan seie: ”Ok, eg gjer det sjølv.” Eller ho kan seie: ”Du treng ikkje ha lyst, men gjer det likevel – eg vil ha søppelet ut før middag!” I begge desse tilfella vert Per respektert som den han *er*, det han opplever og føler i høve det å bere ut søppel: han har ikkje lyst. I det første tilfellet synest mor det er greitt – ho gjer det sjølv. I det andre tilfellet må Per bere ut søppelet, men han blir ikkje utsett for ”oppdragande” bearbeiding andsynes at han *bør* ha lyst til dette. Alternative svar innan den autoritære oppdragingsforma vil vere: *sjå til å lyde mor di når ho snakkar til deg!* I *den frie voksteren* vil dei meir subtile metodane snike seg fram og prøve å få Per *motivert* på ulike vis, f.eks. ved å seie: ”ver no snill og hjelp mor, vesle venn – så skal du få eit drops etterpå!” Dette er eit overtramp dels fordi det ikkje respekterer det faktum at Per ikkje har lyst – som sjølv sagt ikkje tyder at han ikkje kan, og dels fordi det er ei fornærming mot dei fleste barns intellektuelle utrustning. Vaksne gjer ikkje alt dei gjer fordi dei har lyst til det – ein lagar ikkje middag kvar dag fordi det er så utruleg gøy å stå over gryter og oppvask – men fordi det er nødvendig. Dette forstår barn. Men dei er ikkje komen like langt i utviklinga av sitt sosiale sjølv til at dei skal ha ansvar for alltid å skulle sjå desse samanhengane, og difor treng dei av og til hjelp til å få auge på dei.

Dette tyder ikkje at ikkje barn *kan* ta dette ansvaret: barn som lever åleine på gata kan greie seg sjølv frå 3-4-års alder. Og barn som lever i familiar der dei vaksne ikkje tek sitt ansvar som vaksne – fordi dei f.eks. er døde, sjuke eller alkoholisert – kan ta ansvar både for seg sjølv, for dei vaksne og for mindre søsken frå utruleg låg alder, både når det gjeld innkjøp, skulegang og matstell. Barn kan ta dette ansvaret – og mange gjer det dersom dei må. Men dei har ikkje godt av det – dei blir bråvaksne og ansvarlege, fornuftige og reflekterte. Dei mistar barndommen og leiken i byte med ansvaret og byrdene. Det kan også barn i meir normale familiar gjere, når dei vert utsett for relasjonar som ikkje møter dei som likeverdige individ, men som mindreverdige *ting* – objekt som skal manipulerast eller tuk-tast til å bli folk, ei gong i framtida.

Ein likeverdig relasjon krev at det er eit individ på begge sider. Når mor seier at ”du treng ikkje ha lyst, men gjer det likevel” viser ho seg som ein person som står for noko. Per vert kanskje sur på mor fordi ho forstyrrar han i det han driv på med. Mor dreg seg ikkje unna dette ved å motivere Per til innsats. Ho ønskjer at Per skal yte ein skjerv, ho ber han om det, og forlangar i forlenginga av diskusjonen at han gjer det. Dersom Per ikkje likar det, er mor der som ein person i relasjonen han kan vere sint på – ikkje som ei allmechtig makt som definerer, ikkje berre kva som skal gjerast og når det skal gjerast – men også kva barn har rett til å føle, og når dei har rett til å føle det. Mor er ikkje ei makt som definerer kven Per *er*, eller kven Per *bør vere*. Ho er ein likeverdig aktør i relasjonen som gjev sitt bidrag til den i form av dei opplevingane, følelsane og meiningane *ho* har om dette og hint.

Reaksjonar på handlingar er ei form for kommunikasjon som bør bruke eit forståeleg språk, eit språk som mogeleggjør dialog. I forholdet mellom vaksne og barn vil det seie at dersom barnet gjer ei handling som den vaksne opplever som lite ønskjeleg så må reaksjonen vere forståeleg for barnet. Ein respons overfor Per som seier at ”dersom du ikkje ber ut søppelet får du ikkje noko Donald-blad på laurdag!” er ikkje umiddelbart forståeleg. Dette er ei straff – eller ei borttaking av belønning – ein konsekvens som ikkje har noko med saka å gjere. Reaksjonen kjem frå ein allmechtig vaksen som definerer rett og gale og deler ut straff og belønning med ”rettferdig” hand. Ein respons som f.eks. seier at, ”dersom du hjelper meg med søppelet har eg ikkje tid til å køyre deg på trening i ettermiddag”, er derimot forståeleg. Det er også dette svaret: ”dersom du ikkje hjelper meg med søppelet ønskjer eg/gidd eg ikkje køyre deg på trening i ettermiddag.” Den vaksne skal også uttrykke *sine* følelsar – det er på den måten han står fram som individ i relasjonen. Det det står om er at den andre ikkje vert krenka.

Skal ein som maktperson – representant for myndigheitene, forelder eller lærar – kunne snakke eit språk den andre forstår så må ein først ta inn over seg at først og fremst, framfor foreldre- og læraridentiteten, ligg identiteten som menneske. Me er alle menneske – nokre av oss har forstått og lært meir i livet og kan ha eit og anna å lære bort. Men ingenting av dette når fram dersom det blir gitt som nådegåver frå eit pidestall. Ekte innsikt let seg berre utveksle i eit miljø som definerer alle menneske som *menneske*. I eit hierarkisk miljø vert det aldri utveksla erfaringar og innsikter – berre ordrar og reglar.

Det farlege fellesskapet

Eit av Rousseaus bidrag til etikken var erkjenninga om at det menneske strevar etter er fellesskap med andre menneske. Biologisk sett er mennesket eit flokkdyr – det lever i grupper der det sosiale aspektet fremmar evna til samarbeid for å nå mål og for å forsvare seg mot fiendar. Fiendane er *dei andre* – og slik sett er nok framandfrykta evolusjonært frambrakt, gjennom at den har fremma samhaldet og dermed overlevingsevna i gruppa. Denne hangen til å *høyre til* som var nyttig i steinalderen er, slik me har sett, farleg i eit moderne samfunn. Det er ikkje lenger til det beste å vere viljelause flokkdyr som let seg øse opp av ein karismatisk leiar til å handle – før det er for seint. I dag er samfunnet annleis, og fellesskapet har ein annan valør. Å *høyre til* i det moderne samfunnet er ikkje å vere soldat i ein hær der det ultimate er å følgje ordre. Fellesskap i dag er basert på individualitet, der den enkelte møter andre menneske som unike individ – fordi han sjølv også er eit slikt unikt individ. Det fellesskapet som ikkje bygger på individualitet, men på ønsket om å *høyre til* kan fort bli eit farleg fellesskap.

Me veit i dag at det ikkje alltid er slik at styret til den sterke leiaren fører til noko godt – ofte får det uheldige konsekvensar for dei som måtte stå i vegen for han og ideane hans. Det er opplagt at Hitler var ein farleg mann som beviseleg utretta mykje skade. Men han hadde ikkje fått gjort mykje gale dersom det ikkje var så mange som så gjerne ville *høyre til* i flokken hans. Hadde den jamne tyske mann *tenkt sjølv, tenkt seg inn i den andres stad* og *tenkt konsistent* hadde ikkje Holocaust kunne skje.

Og hadde barna i skulegarden vore meir vane med å sjå på seg sjølv – og på andre – med den respekt menneskeverdet fordrar, så ville kanskje ikkje så mange så villig ta tilskodarrolla når puslingen får gjennomgå av mobben. Det er ikkje trelldomen under gruppepresset som er den eigentlege kjelda til angsten. Det er *fridommen* – kravet om å stå åleine, om å *tenkje sjølv* – om berre å ha seg sjølv å skulde: angsten for det tyngande ansvaret for eige liv.

Å vere *ein enkelt* er tyngre enn å følgje straumen i *det allmenne* – den enkeltes veg snor seg einsamt av stad. Difor treng barn trening i å vere individ, i å vere *seg sjølv* dersom dei ikkje skal bli perfekte medløparar, menneske som spring frå det individuelle ansvaret sitt – inn i det allmenne. Det er lite monn i å kjefte på ungane så øyrene flagrar for å få dei til å forsvare dei svake. Desse barna er redde for fridommen – dei vil gjerne ha ein ytre autoritet å støtte seg på. Dei er vane med å lyde ordre – og dei gjer det

dei er opplært til: dei gjer det makta seier dei skal gjere – vere ein del av hopen når puslingen får gjennomgå. Skal barnet kunne stå åleine utanfor mobben – seie *nei* til å gå laus på uskuldige – så må det få trening i å tenkje sjølv og i å leve seg inn i den andres stad.

Denne treninga får barnet dersom det blir møtt og respektert som det barnet *er*, med dei følelsar, opplevingar, refleksjonar og synspunkt det har når det gjeld det som skjer det i livet. Dersom barnet anten har lært seg å ville ”dei rette tinga” – som mor og far subtilt let skine gjennom i kommunikasjonen, eller det er van med å følgje ordre – elles blir det bråk! så er barnet i begge tilfelle opplært til å følgje andres vilje og intensjon og undertrykke eigen tenking og eigne ønskje. Barnet er opplært til å leve og fungere i *det allmenne*. Men det er i *det enkelte* – gjennom å bli kjent med eigne følelsar – at barnet kan lære seg å leve seg inn i andre sine følelsar. Så når barnet står og ser på at andre blir mobba, utan å gripe inn eller tre ut av rekka, så gjer det faktisk det det er opplært til. Det gjer også mobbeofferet – når det bøyer nakken og tek imot, og ikkje seier frå til dei vaksne. Han veit at det er makta som rår.

Som vaksne møter me ofte den same utfordringa som barna i skulegarden gjer. Å velje seg sjølv vil seie å stå for det ein meiner. Som individ, som tenkjande menneske, må ein difor ytre seg i dei situasjonane ein møter gjennom livet. Dersom ein er imot rasisme må ein ytre dette når ein blir konfrontert med at kollegaene rakkar ned på den nyttilsette mørkhuda arbeidskameraten. Viss ikkje vel ein ikkje seg sjølv som ikkje-rasist – derimot må ein kanskje erkjenne feigheita si, dersom ein ikkje torer mæle imot. Og som vaksen – men hovudsakeleg som menneske, som individ – vil det ofte vere ei utfordring å vere eit tydeleg eksempel i møte med barn og unge.

Så dersom gut-slampane plagar katten – eller eit anna barn – i oppgangen er det ikkje nok å vere glad i dyr – det kjem ikkje pusen til gode dersom ein ser ein annan veg medan ein tenkjer at: ”uff, barn er no så gruvsame!” Skal ein unngå å måtte plassere seg sjølv i same gruvsame kategori må ein seie frå kva ein meiner. Ein må vere eit sjølvstendig, tenkjande individ i møte med barna – eit menneske som står for det ein meiner, eit menneske som opptrer som ein ansvarleg vaksen. Slik får barna ein sjanse til å justere si moraloppfatning og dei får eit verdifullt innspel når det gjeld det sosiale sjølvvet – dei får informasjon om kva dette mennesket meiner om det dei no gjer. Å vere ein vaksen i møte med barn og unge er ikkje å vere ”kul kompis”, men å tore å vere eit alternativ til gjengen, å vere seg sjølv – også om dei unge ler av ein. Det er å tore seie at ”dersom

det gjer meg til ein gamal tosk at eg ikkje likar at du stikk hol i kroppen din på nemnelege og unemnelege stader – ja, så er eg ein gamal tosk! Eg likar det ikkje!”

Å definere seg sjølv som ”den snille”: ”eg har ikkje plaga kattene eller snakka stygt om svartingen – i alle fall ikkje så mykje som dei hine – eg kan ikkje klandrast”, er å prøve å unngå kritikk ved ikkje å meine noko – vere noko – som nokon kan mislike. I eit forsøk på å komme seg unna ansvaret ein har for sitt eige liv og det uttrykket ein gjev dette i møte med andre menneske, definerer ein seg sjølv som ”snill” og dei andre si åtferd som noko som ikkje har med meg å gjere. Når den vaksne gjer dette vert han fort ein del av *det farlege fellesskapet* – som for eksempel ikkje grip inn når barn plagar kvarandre.

Gjensidig utvikling

Barnet og den vaksne har det til felles at dei *er* seg sjølv og skal *bli* seg sjølv. Sjølv om – eller rettare: fordi – barnet ikkje er komen like langt i si utvikling som den vaksne, lever barnet meir i samsvar med det det *er*. Barnet er mindre sosialisert enn den vaksne, og vil oftare vere meir tru mot sitt sanne sjølv enn den vaksne vil vere – ein er for eksempel sjeldan i tvil om når dei minste barna er sint eller lei seg. Barnet gjev difor den vaksne eit unikt tilbod – eit tilbod han vanskeleg kan få nokon annan stad, fordi andre vaksne oftast er like lite autentisk som ein sjølv – og like veloppdregne. Barnet er eit individ – barnet er *seg sjølv* – i møte med den vaksne. Og i den grad den vaksne gjev slepp på det falske meirverdet så har han faktisk ein verdig relasjonspartner for å fremje *si* utvikling. På denne måten kan den vaksne og barnet gjensidig og likeverdige hjelpe kvarandre til å *bli seg sjølv*. Å leve saman som heile menneske kan innimellom vere forferdeleg strevsamt. Men det er kan hende vanskeleg å finne ein annan, god, måte å leve saman på.

Barn treng ikkje perfekte foreldre. Dei treng ikkje foreldre som fungerer som ein magisk ønskeoppfyllande instans – som ein krysning mellom julenissen, ein colaautomat og ei tenestejente. Dei treng heller ikkje ”faste”, ”bestemte” foreldre som set grenser for grensenes eiga skuld – fordi barna må lære seg å lyde. Barn treng foreldre som er mentalt og fysisk til stades som personlegdomar, som individ. Dei treng *menneske* rundt seg. Likeverdige menneske, som er klar over at dei ikkje alltid lukkast i si streben for å gjere det rette – å vere menneske impliserer å *ta feil*. Å opptre

som individ impliserer at ein tek dette inn over seg samstundes som ein ikkje tapar av syne det faktum at ein *også* – som menneske – er unik og uerstatteleg. Slik alle andre også er. Dei beste foreldra barn kan ha er menneske som gjer sitt beste i den utfordringa det er å vere nettopp det – *menneske*.

Litteratur

- Havensköld, L./Mothander, P.R. 1999. *Utviklingspsykologi – psykodynamisk teori i nyt perspektiv*. Danmark: Hans Reitzels Forlag.
- Juul, J. 1996. *Dit kompetente barn*. Oslo: Pedagogisk Forum.
- Kierkegaard, S. 1982. *Samlede Værker*. Danmark: Nordisk Bogproduktion A/S.
- Lysne, V.I. 2002. Menneskesynet - premissleverandør i all samhandling. *Barn 20* (3):9-20.
- Monsen, J., Ødegård, P., Melgård, T. 1986. "Vitalitet og psykiske forstyrrelser belyst ved begrepene "opplevelsesevne" og "ekspressivitet". Om følelsene som grunnlag for refleksjon og bevissthet". *Tidsskrift for Norsk psykologforening 23* (5): 285-294.
- Sirnes, T.B. 1973. *Når de beste ikke makter mer: hvordan hjelpe dem som er deprimerte?* Oslo: Gyldendal.

Vigdis I. Lysne
Slåttnes
N-9100 Kvaløysletta, Norge
e-post: vigdis@aamoaku.no